

Уманцев Ю.*

ФУНКЦІОНУВАННЯ КОРПОРАЦІЙ В УМОВАХ ПОСИЛЕННЯ МОНОПОЛІЗАЦІЙНИХ ТЕНДЕНЦІЙ У СВІТОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

Зроблено спробу проаналізувати особливості функціонування корпорацій в умовах глобалізації світової економіки. Узагальнено теоретичні підходи до аналізу чинників, які впливають на зміну ролі корпорацій у сучасних умовах.

Ключові слова: корпорація, транснаціоналізація, ТНК, конкуренція.

Підвищення ролі корпоративної ланки в економіці та забезпеченні економічного зростання стало визначальним чинником високого рівня конкурентоспроможності розвинених країн. Процеси формування корпорацій є відображенням закономірностей розвитку світової економіки. До них можна віднести концентрацію і централізацію капіталу, інтеграцію промислового і банківського капіталу, диверсифікацію форм і напрямів діяльності, глобалізацію діяльності тощо [1].

А.Гальчинський робить висновок про те, що сучасна зріла корпорація значною мірою перетворюється не лише на просто економічний, але й на політичний та гуманітарний осередок суспільства. Саме тому змінюються і підходи до оцінювання ефективності роботи корпорації, відповідно до якого економічна ефективність розширюється за рахунок включення показників соціальної, економічної, політичної, гуманітарної та моральної ефективності [2].

При аналізі особливостей функціонування корпоративного сектору економіки слід брати до уваги суперечності, що притаманні корпоративній формі ведення бізнесу, зокрема:

- між інтересами підприємств та інвесторів. Максимізація підприємницького прибутку досягається через зростання ризику реалізованих інноваційних процесів, що вступає в суперечність з інтересами інвесторів, зацікавлених не тільки у максимізації доходу від власності, але й у збереженні вкладеного капіталу;
- між інтересами акціонерів та корпорацій. Цільова функція акціонерів – підвищення поточних доходів та капіталізації може вступати у суперечність з цільовою функцією корпорації – підвищення конкурентоспроможності через формування потенціалу майбутнього розвитку (реалізації довгострокових та капіталомістких стратегій);
- між інтересами контролюючих груп та міноритарних акціонерів. При розпорощеному характері володіння акціями виникає розподіл акціонерів на дві групи: особи, що контролюють ухвалення рішень про істотні події у житті корпорації (зростання статутного капіталу, великі угоди, реорганізація тощо) та власники невеликих пакетів акцій, основними правами котрих є права на дивіденди та на продаж акцій. Інтереси контролерів у збільшенні масштабів власного впливу можуть бути задоволені не тільки за рахунок підвищення вартості компанії, але й через зміни конфігурації прав власності, у тому числі й шляхом зменшення вартості пакетів акцій, що належать решті акціонерів;

* кандидат економічних наук доцент кафедри економічної теорії та конкурентної політики Київського національного торговельно-економічного університету

- між інтересами акціонерів та керівників. Відокремлення власності від управління породжує проблему «принципал-агент». Особи, що здійснюють безпосереднє управління розвитком бізнесу, розглядають корпорацію як поле для демонстрації особистих успіхів. Ця мета стимулює керівництво розширити межі бізнесу (збільшувати обсяг особистої влади), подекуди на збиток інтересам акціонерів;
- між інтересами корпорації та керівництвом підрозділів. Зростання масштабів та диверсифікація бізнесу породжує новий пласт суперечностей. Проблема «принципах-агентах» переходить на наступний рівень і вже менеджери дивізіонів ставлять перед собою завдання щодо зростання підконтрольних підрозділів [3].

Українські дослідники В.Мокряк та Е.Мокряк звертають увагу на відсутність організаційного та вирішального зв'язку між правами особистої приватної власності та господарською владою, що обумовлено повною невідповідністю між «першовласниками» тих ресурсів, котрі залучені до виробничого обороту, та «першовласниками» капіталу (особами, котрі відіграють провідну роль у системі контролю). Так, зокрема, йдеться про акціонерні компанії з розпорошеною структурою капіталу, де існує велике число дрібних акціонерів, а «першорозпорядниками» є вищий менеджмент корпорацій.

У російській науковій літературі вказується на те, що у Росії власники привласнюють не підприємницький прибуток, а короткострокову інсайдерську ренту, тобто дохід, отриманий на основі контролю над фінансовими потоками підприємств. Конкретні механізми виведення ренти найчастіше пов'язані з використанням фіктивних фірм, що зареєстровані в офшорних юрисдикціях. Такий характер поведінки бізнесу у Росії є характерним якраз для країн світової периферії. Саме властивості інсайдерської ренти обумовлюють характер основних мікро- і макроекономічних процесів у цій країні [4].

Вчені зазначають, що зараз з одного боку має місце демократизація «першовласників» ресурсів, котрі формують капітал, а з іншого – відбувається збереження та навіть підвищення рівня концентрації пакетів акцій під контролем невеликих груп акціонерів. У той же час спостерігається зосередження господарської влади у незначного числа національної та глобальної еліти. Однак часто найбільшу економічну владу (корпоративний контроль) зосереджують якраз не великі приватні власники особистого майна, а розпорядники руху чужих коштів, залучених до глобального фінансового капіталу [5].

Аналіз розвитку транснаціоналізації демонструє, що завдяки подоланню обмежень, які існують у середині національних господарств, створюється підґрунтя для акумуляції додаткових джерел фінансового капіталу, потенціалу інновацій, використання новітніх технологій управління тощо. Застосовуючи нові можливості, ТНК орієнтуються на створення інтегрованого міжнародного виробництва, у межах якого формується специфічна система поділу праці всередині компаній, коли відповідні ланки мережі ТНК зі створення вартості розташовуються там, де вони спроможні приносити найбільший обсяг прибутку. Завдяки розвитку внутрішньо-корпоративного поділу праці формується, окрім іншого, і технологічна залежність окремих ланок корпорації. При цьому національні філії можуть узагалі припинити виробництво кінцевої продукції, перетворюючись на периферійні ланки, що підпорядковані глобальній стратегії певної ТНК.

Вчені намагаються з'ясувати, які саме чинними впливають на прискорення процесів транснаціоналізації. У цьому зв'язку виокремлюються такі фундаментальні чинники, як:

- а) значне прискорення темпів розвитку світової торгівлі та інвестицій під впливом лібералізації руху товарів, послуг і капіталів;
- б) поява нових можливостей для ефективного управління якраз у глобальних масштабах, що пов'язано з використанням новітніх інформаційних технологій, що стрімко поширюються;

в) зміни акцентів у промисловій політиці, що спрямовується на створення розвинутого інституційного середовища, сучасної інфраструктури та дерегуляції галузевих ринків;

г) зростання інтенсивності різноманітних процесів у світовому просторі, що обумовлює пошук шляхів посилення конкурентних позицій через міжнародні злиття і поглинання, перехід до корпоративних стратегій розвитку, орієнтованих на глобальний ринок [1].

Дослідники звертають увагу на посилення транснаціональних корпоративних зв'язків як чинника формування нового вектору реалізації економічної влади у світовій економіці. При цьому йдеться не про окремі корпорації, а про співтовариство ТНК. Таке трактування транснаціональних корпоративних мереж ґрунтується на передумові про те, що корпорації є не стільки учасниками «глобальної боротьби всіх проти всіх», скільки членами інтегрованої мережі, що заснована на перехресному володінні акціями, довгострокових контрактах, альянсах та особистих контактах [6].

Загалом транснаціональний сектор є визначальним елементом сучасного етапу розвитку світової економіки, який досяг величезного впливу. Фінансово-інвестиційні ресурси світових ТНК перевищують обсяги ВВП більшості країн. При цьому йдеться не тільки про збільшення масштабів операцій ТНК різних країн базування, але більшою мірою – про розширення й поглиблення впливу їх діяльності на економічний, політичний, соціальний аспекти життя країн, що приймають. Одночасно транснаціональні корпорації все далі відриваються від країни базування у своїй діяльності, в них все менше залишається «національного» і все більше – «глобального». У таблиці наведено дані про масштаби розвитку ТНК світу. Слід зазначити, що обсяг продажів іноземних філій ТНК склав у 2010 році 32960 млрд. доларів США, а вартість їхніх сукупних активів сягнула у цьому ж році 56998 млрд. доларів США.

Процеси інтенсивної концентрації капіталу у ХХ ст. привели до створення величезних корпорацій, що стали основним чинником розвитку світової економіки. Це свідчить про принципову зміну соціально-економічних підвалин світоустрою, оскільки світова економіка переходить від конкурентного ринку до олігопольного, де економічні відносини встановлюються на основі монополізації і розподілу ринків між потужними ТНК та національними корпораціями за неформальної участі держави у цих процесах. При цьому відбувається:

а) формування та розвиток великих міжнародних економічних структур, що отримують економічну владу;

б) опосередкований вплив корпорацій на соціально-економічний розвиток;

в) отримання поки неявної, однак достатньо сильної політичної влади над національною економікою та світовим співтовариством у цілому, котра знаходить відображення у системі політичного та економічного управління на національному та міжнародному рівнях. (табл. 1)

Таким чином можна стверджувати, що корпоративні структури володіють широкими можливостями щодо залучення фінансових ресурсів, реалізації інноваційних проєктів тощо. Процеси реструктуризації та реорганізації підприємств охоплюють широкий ареал інституційних трансформацій корпоративного сектора сучасної економіки. Однак в Україні вони поки що не стабілізувалися. Значною мірою це було пов'язано з інституційними обмеженнями для формування корпоративних структур у країні і перш за все з недосконалістю законодавчого регулювання. З огляду на це важливим аспектом подальших наукових досліджень є глибокий, всебічний та комплексний аналіз ролі та впливу корпоративних структур на національну економіку.

Таблиця 1.
Показники діяльності ТНК світу у 2001-2010 рр.

Показники діяльності	Вартісний обсяг у поточних цінах (млрд. дол. США)				Середньорічні темпи приросту, %		
	2005-2007 (середнє значення)	2008	2009	2010	2001-2005	2009	2010
Обсяг продажів іноземних філій	21293	33300	30213	32960	14,9	-9,3	9,1
Експорт іноземних філій	5003	6599	5262	6239	14,7	-20,3	18,6
Експорт товарів і нефакторних послуг	15008	19794	15783	18713	14,7	-20,3	18,6
Валовий продукт іноземних філій	3570	6216	6129	6636	10,9	-1,4	8,3
Світовий ВВП (у поточних цінах)	50338	61147	57920	62909	9,9	-5,3	8,6
Сукупні активи іноземних філій	43324	64423	53601	56998	15,5	-16,8	6,3
Валове утворення постійного капіталу	11208	13999	12735	13940	10,7	-9	9,5
Чисельність працівників іноземних філій, тис. чол.	55001	64484	66688	68218	4,1	3,4	2,3

Джерело: UNCTAD. *World Investment Report 2011: Non-Equity Models of International Production and Development*. – New York and Geneva: United Nation, 2011. – P. 24

У російських виданнях звертають увагу на те, що корпорації пострадянських країн є свого роду унікальним феноменом, що різко відрізняється від великого бізнесу розвинених країн. У цих країнах такі структури сформувалися не у результаті поступового нагромадження капіталу, а шляхом захоплення та концентрації перш за все державної власності. Важливою інституційною характеристикою таких корпорацій є відсутність у більшості з них класичного розподілу прав власності та функцій управління [7].

В останні роки увага дослідників фокусується на новітніх проявах процесів централізації та концентрації й при цьому робиться висновок про «фактичний занепад вертикальних ієрархічних ТНК та утвердження так званих горизонтальних транснаціональних корпорацій». За умов стрімкого зростання інформаційних потоків класична централізована корпорація втрачає свою здатність адекватним чином акумулювати та обробляти необхідні інформаційні ресурси. Саме за цих умов набирає оберті тенденція делегування економічних повноважень малим і середнім підприємствам. На цьому ґрунті постають функціонально оновлені горизонтальні корпорації, які поєднують у собі засади централізації та децентралізації, і побудовані на принципах функціонування мережових систем. Вчені доходять до висновку про те, що якраз ТНК з горизонтальним мережовим типом організації та управління перетворюються на головних суб'єктів синергетичної моделі глобальної економіки. Це означає, що сучасна корпорація перетворюється в інформаційну мережу – своєрідну «електронну нервову систему», утвердження якої є виявом оновлення основних засад глобальної економіки [2].

Російський економіст Б. Мільнер вказує на те, що великим корпораціям (у тому числі й транснаціональним) часто доводиться створювати консорціуми та альянси з метою освоєння нових технологій та розширення присутності на конкурентних ринках. За цих умов зростання бізнесу може відбуватися за рахунок формування партнерств, що стає чинником виживання у конкурентній боротьбі [8].

Слід погодитися з російським дослідником В.Зуєвим, який зазначає, що сучасні компанії є «позанаціональними» у своїх стратегічних рішеннях про розміщення виробництва, переміщення капіталу, зберігання заощаджень, використання прибутку тощо. У глобальній стратегії вони враховують національні інтереси країни базування. Однак безумовним пріоритетом для них є збереження та примноження капіталу. Відстеження динаміки ви-

везення капіталу за порядок дає змогу зробити висновок про чітку кореляцію цього показника з економічною та політичною стабільністю у країні [9].

Українська дослідниця Н. Гражевська зазначає, що формування в Україні кількох потужних фінансово-промислових груп можна вважати адекватною формою реалізації трансформації української економіки. Слід погодитися з думкою про те, що у сьогоднішніх умовах найбільш вигідною формою максимізації прибутків вітчизняних ФПГ є привласнення ренти шляхом встановлення контролю над товарними та фінансовими потоками за допомогою трьох способів. Однак аналіз засвідчує, що національний капітал є ще недостатньо потужним для того, щоб сформувати українські транснаціональні корпорації на базі національного господарського комплексу [10]. Водночас висловлюється думка про те, що окремі українські ФПГ наблизилися до статусу ТНК (йдеться перш за все про «СКМ») [11].

При цьому можна виділити такі особливості транснаціоналізації економіки України:

а) виникнення та зростання великого національного капіталу пов'язане з галузями, технічний стан яких є доволі відсталим. Саме у чорній металургії сформовано найбільші ФПГ України, три з яких – «СКМ», «Арселор Міттал» та «ІСД» набувають транснаціональних ознак;

б) розвиток потужних українських корпорацій суттєвим чином визначається політичними чинниками;

в) інтеграція провідних національних виробників у технологічні ланцюги ТНК відбувається на фоні домінування іноземного капіталу, котрий сприяє формуванню моделі залежного розвитку. Прикладом є продаж «Криворіжсталі», що призвів до стратегічних втрат унаслідок посилення іноземної ТНК;

г) перебування України у протифазі еволюційної динаміки, що означає просування у напрямі, потенціал якого вже вичерпаний розвиненими країнами, котрі застосовують переваги кооперативних зв'язків з партнерами;

д) деформація процесу легального формування ТНК в Україні, що обумовлено домінуванням тіньових форм вивезення капіталу із застосуванням офшорних юрисдикцій [10].

На думку В. Гейця, у країнах, де широко представлений транснаціоналізований бізнес, генерується відчутна суперечність та конфлікт між державою та корпораціями. Така ситуація відповідає дії концептуальних проявів конфлікту між державою і бізнесом, що виражається у порушенні рівноваги між ними. Беручи до уваги той факт, що транснаціоналізація української економіки ще не досягла значних масштабів, такий вид конфлікту ще не є домінуючим, а тому можна стверджувати про ефекти взаємодії держави з тією частиною економіки, що представлена транснаціональними структурами [12].

Важливою тенденцією також є перехід найпотужніших міжнародних компаній до реалізації стратегій глобальної експансії поглиблення та ускладнення взаємовідносин між ними. У межах такої групи корпорацій формується єдиний розгалужений виробничий комплекс, який вимагає жорсткої координації дій, раціоналізації розподілу ресурсів між окремими ланками виробництва, реалізації узгодженої інвестиційної політики тощо. За таких умов досягається керованість та підконтрольність ринкових процесів, а також відбувається формування глобальними корпораціями основних параметрів світового ринку. Диверсифікація форм і методів конкуренції на ринку формує нові умови діяльності, за яких утримання ТНК конкурентних позицій є можливим на основі максимальної мобілізації внутрішнього потенціалу розвитку [13].

При цьому модифікується також і роль держави у регулюванні економічних процесів. З огляду на це слід запровадити механізми координації міжнародної економічної політики, що дасть змогу збалансувати систему міжнародних економічних відносин таким

чином, щоб сприяти підвищенню її антикризового потенціалу та протистояти майбутнім глобальним викликам [14].

Слід звернути увагу на те, що у США, наприклад, державна допомога була виділена таким корпораціям, як General Motors та Chrysler. Банкрутство першої з них призвело б до закриття сімдесяти заводів та втрати робочих місць 20 тис. працівників. Допомога з боку Федерального уряду США склала близько 50 млрд. дол. Натомість під його контроль перейшло більше, ніж 60% її акцій. Загалом тільки на підтримку автомобільної промисловості американським урядом було виділено 100 млрд. дол. [15]. З огляду на це заслуговує на увагу теза О. Шнипка про те, що держава покликана «...сприяти передусім формуванню великих компаній та промислово-фінансових груп, які створюватимуть конкурентоспроможні товари і послуги, забезпечуватимуть раціональне співвідношення спеціалізації та універсалізації вітчизняного виробництва, необхідне для успішної конкуренції на світовому ринку» [1]. Тому цілком очевидно, що важливим аспектом подальших наукових досліджень є глибокий та всебічний аналіз впливу корпорацій на вектор розвитку національної економіки України.

Література

1. Шнипка О.С. Конкурентоспроможність України в умовах глобалізації / Ін-т екон. та прогнозів. НАН України. – К., 2009.
2. Гальчинський А.С. Економічна методологія. Логіка оновлення. – К.: «АДЕФ-Україна», 2010.
3. Устюжанина Е.В., Петров А.Г. Кризис корпоративной формы собственности и особенности его протекания в России // Экономика и математические методы. - 2011. - том 47. - №1. - С. 84
4. Дзарасов Р.С Кризис капитализма и общественный строй новой России // Политические исследования. – 2011. – №4. – С. 53
5. Мокряк В., Мокряк Е. Взаємозв'язки відносин власності та господарської влади в умовах організаційного підприємництва // Економіка України. – 2011. – №2. – С.42-43
6. Либман А.М., Хейфец Б.А. Экспансия российского капитала в страны СНГ. – М.: Экономика, 2006. – С. 25
7. Дзарасов Р. С., Новоженев Д. В. Крупный бизнес и накопление капитала в современной России. – М.: Едиториал УРСС, 2009. – С. 187-189
8. Мильнер Б. Инновационное развитие и сетевое управление // Проблемы теории и практики управления. – 2011. – №9. – С. 27
9. Зуев В. Наднациональный механизм в теории интеграции // Мировая экономика и международные отношения. – 2011. – №4. – С. 32
10. Гражевська Н. І.Еволюція сучасних економічних систем. – К.: Знання, 2011. – С. 223
11. Маруняк Є. Регіональні особливості глобалізаційних процесів // Вісник Національної академії наук України. – 2011. – №8. – С. 27
12. Геєць В.М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / Ін-т екон. та прогнозів. НАН України. – К., 2009. – С. 203-204
13. Стукало Я.М. Глобальні асиметрії економічного розвитку. – К.: КНЕУ, 2009. – С. 126-127
14. Кузнецов О.В. Англосаксонська модель глобального капіталізму. – К.: Освіта України. – 2010. – С. 221-222
15. Закирова Л. И. Политические аспекты финансово-экономического состояния США // Политические исследования. – 2011 – №4. – С. 71